

Din Psikolojisi Alanındaki Yeni Gelişmeler^x

Prof. Dr. Michael ARGYLE

Çeviren: Talip Küçükcan^{xx}

Son birkaç yıl içinde din psikolojisi alanında dikkate değer olumlu gelişmeler oldu. Din psikolojisi alanında değişik konuları kapsayan çok sayıda nitelikli tecrübi araştırmalar yayınlandı. Doğal olarak bu arada dini olayların görünümünde de, yeni dini mezhep ve kült hareketlerinin ortaya çıkışı gibi birtakım değişimler meydana geldi. Psikoloji alanında da din psikolojisini ilgilendiren bazı değişim ve gelişmeler gözlemlendi. Ne yazık ki şimdiye kadar din psikolojisi, genel psikolojinin sırtından geçinen parazit bir bilim dalı eğiliminde olma görünümü veriyordu. Din psikolojisi araştırmalarından elde edilen ve psikolojinin diğer alanlarında faaliyet gösteren psikologları da genel olarak ilgilendiren bulgulara bakarak bu durumun tersine dönebileceğini söylemek mümkün. Hatta bu durumun, din psikolojisi araştırmalarında, diğer psikologlar için de önemli olan bulguların varlığından hareketle, tersine dönmeye başladığını bile söyleyebiliriz. Örneğin sosyal psikologlar, dini mezhep ve bu mezheplerin ihtida yöntemlerine, bilişsel (cognitive) psikologlar ise dini tecrübeye ilgi göstermeye başladılar.

Psikoloji alanındaki din psikolojisini ilgilendiren yeni gelişmeler

Psikolojinin diğer alanlarından yararlanan bir bilim dalı olarak din psikolojisinin,

x Advances in Psychology of Religion (Ed. L.B. Brown, Oxford 1985)'de yer alan "New Developments in Psychology of Religion" adlı kısmın çevirisidir.

xx Dr., İSAM Araştırma Görevlisi.

kişilik ve sosyal psikoloji araştırmalarından elde edilen bulguların hangilerinden yararlanabileceğine bir göz atmakta yarar var.

Bilişsel Tahlil Yöntemleri (Techniques of cognitive analysis)

Bireyin bilişsel yapısını araştırmaya yönelik mevcut yöntemlerde şu anda bilginiz dahilinde olan önemli ilerlemeler kaydedilmiştir. Bunlardan ilki anlamsal ayırım (semantic differential) yöntemidir. (Osgood ve diğerleri, 1957) İnsanların Tanrıyı nasıl tasavvur ettiklerini araştırmak ve Tanrı inancının anne-baba imajının bir yansımasından ibaret olduğunu iddia eden psikanalitik teorinin doğruluk derecesini ölçmek için bu yöntemden bir hayli yararlanılmıştır. (Godin ve Hallez, 1964) Bu yöntemle elde edilen bulgular şöyle özetlenebilir: Tanrı ebeveyne, özellikle tercih edilen ve karşı cinsten olana benzer olarak tasavvur edilir. Tanrı karşısındaki tutumlar ile anne-baba karşısındaki tutumlar arasında benzerlikler vardır. (Argyle ve Beit-Hallahmi, 1975, sh. 184) Tanrı inancının anne-baba imajının bir yansıması olduğunu savunan Freudian teorinin haklılık derecesini daha iyi ölçmenin muhtemel bir yolu belki de, çocukların evlerini terk etmeleri veya ebeveynlerini kaybetmeleri durumlarında birden bire dindar olup olmadıklarını tespit etmektir. Mühtedilerle, çeşitli teistik inançlara mensup olanları karşılaştıran Ulema'n (1982), muhtediler arasında babasız olanların ve babaları ile ilişkileri kötü olanların oranlarının daha yüksek olduğunu tespit etmiştir. Bilişsel araştırmalar başka alanlarda da yapılabilir, örneğin insanların ölüm sonrasını ve ruhulkudsü nasıl anladıkları konuları incelenebilir. Dini düşünce ve inançları araştırmada şimdiye kadar tam olarak kullanılmayan bir başka bilişsel tahlil yöntemi ise 'repertory grid' yöntemidir. (Fransella ve Bannister, 1977) Bu yöntem, araştırmacının sujelere dikte ettiği kavram ve boyutlar yoluyla değil bizatihi sujelerin kullandığı kavramlar ve boyutlar bağlamında bilişsel süreçlerin değerlendirilmesi yoludur. (Todd, 1977) Çok boyutlu ölçüm, kavramların nasıl birbirleriyle alakalı olduklarını ve hangi ölçüde benzer ya da farklı olduklarını ortaya koyan bir yöntem biçimi sağlar. (Brown ve Forgas, 1980) Dini fikirleri veya dini olmayan grupları araştırırken bu metodların kullanılması çok yararlı ve aydınlatıcı olabilir. Bu metodların kullanılması araştırılan konuyla ilgili tahlillere daha anlaşılır bir nitelik kazandırır. Örneğin, ölüm sonrası hayatla ilgili düşünceler konusunda Gorer'in (1955) açık uçlu sorulardan elde ettiği sonuçlara oranla daha açık ve anlaşılır tahlillere ulaşılabilir. Gorer'in bu araştırmasına göre, ankete katılan İngiliz sujelerin bir kısmı ölüm sonrası hayatı "cinsellik, köpek havlaması ve bulaşık yıkamanın olmadığı" bir hayat olarak

görmelerine rağmen, ölüm sonrası hayat bu dünya yaşantısına ve bir çeşit ruh göçümüne benzer olarak tasavvur edilmektedir.

Kişilik-İçinde Bulunulan Durum Etkileşimi

* (Personality-situation interaction)

Günümüze değin yapılan araştırmalar, kişilik sistemlerinin sürekli biçimde aktif olmadığını ve insanların farklı durumlarda farklı davranışlarda bulduklarını delillerle açık bir şekilde ortaya koymuştur. (Argyle ve diğerleri, 1981) Tıpkı “dindar” kişiler olduğu gibi birçok insanın kendilerini dindar hissettikleri ve öyle davrandıkları durumlar vardır. İngiltere’de yapılan bir araştırmada deneklerin hangi durumlarda din hakkında düşünmeye kapıldıkları sorusuna (ITA, 1970) verilen cevaplar son derece çarpıcıdır. Ankete cevap verenlerin %2’si aşk yaparken, %2’si tatilde iken, %64’lük bir oranı ise ölüm veya ciddi bir hastalık durumunda “din” konusunun zihinlerini meşgul ettiğini belirtmiştir. Ankete katılan kişilere, karşılaştıkları çeşitli problemler için kime başvuracakları sorulmuş, ve bu soruya cevap verenler problemlerinin çözümü için öncelikle doktorlarına müracaat edeceklerini ifade etmişlerdir. Sadece ölüm (genellikle kişinin bir yakınının ölümü veya kişinin kendi ölümünden korkması) ve evlilik ile ilgili problemlerde din adamları başvurulacak kişiler olarak gösterilmiştir. Şüphesiz bazı insanlar yararlı bir dini ilgi göstergesi olabilecek birçok durumlarda dinden etkilenirler.

Sözsüz İletişim (Non-verbal communication)

Duyguların, ses tonu, yüzdeki ifade ve anlam vasıtası başta olmak üzere esasen sözlü olmayan işaretlerle ifade edildiği artık kabul edilen bir gerçektir. (Argyle, 1975) Dini duygu ve düşünceler de musiki vasıtası ile, karanlık ve ışık öğeleriyle, tütsü ve kokularla veya özgün bedensel duruş ve hareketlerle sözlü olmayan yollarla ifade edilebilir. Bütün insanlık için bazı evrensel işaretlerin olabileceğini çağrıştıran bu dini ifadeler bütün dinlerde benzer özellikler gösterir. J.S. Bach’ın dini bestelerinde ifade edilen bir tür neşe dolu melankoli örneğinde olduğu gibi, dini musikinin çoğunluğunda özel bir duygu karışımı ve muhtevası vardır. Zaten musiki “duyguların dili” olarak tarif edilmiştir. (Langer, 1953) Sözlü olmayan musikiyi, şiirsel bir şekilde ifade edilmiş dini düşünceler taşıyan sözcüklerle birleştiren ilahileri terennüm etmek, gruplar halinde yapılan bir dini davranış biçimidir. Söz ve musikinin iç içeliği, bireylerde daha yoğun duygular uyandırır.

Cinsiyet Farklılıkları (Sex differences)

Din psikolojisi araştırmalarının en çok bilinen bulgularından birisi kadınların daha çok dindar olduklarıdır. En azından Hıristiyan toplumlarda durum böyledir. Cinsiyet farklılıkları üzerine yapılan geniş araştırmalar (Maccoby, 1966) kadınların niçin daha dindar oldukları sorusunu aydınlatmaya ancak çok az katkıda bulunabilmiştir. Genel olarak kadınların daha dokunaklı ve sözlü olmayan işaretleri erkeklere oranla daha iyi ilettikleri tespit edilmiştir. (Rosenthal ve diğeri, 1980) Kadınların hem arkadaş hem de ailenin bir ferdi olarak birbirleriyle daha yakın bağlar kurdukları ve eşlerinin sağlık ve mutlulukları için kocalarının kendileri için yapacaklarından fazlasını yaptıkları belirlenmiştir. Kadınların bu şekildeki davranış nedenlerini hala açıklayamıyoruz. Kadınların niçin böyle davrandıklarının nedenleri belki onların annelik rollerini benimseyecek şekilde sosyalleşmeleriyle veya kadınların biyolojik olarak aile ve çocuklara bakmaya meyilli olmalarıyla, belki de kadınların beyinlerinin sözlü ve sözlü olmayan bölümlerinin erkeklerinkine oranla daha iyi bir şekilde birbiri ile bağlantılı olması ile alakalıdır.

Sosyal Yetenekler (Social skills)

Bütün dinler, inananlara komşularını sevmelerini öğütlemekle beraber böyle bir sevginin nasıl oluşacağı ve ifade edileceği konusunda (birkaç örnek ve mesel dışında) her zaman çok belirleyici bir şekilde yol gösterici olmayabilir. Böyle bir durum sevgi olayının yanlış anlaşılmasını kolaylaştırır. Örneğin Almanya'daki bir akıl hastanesinde şizofren hastaların bulunduğu koğuşa bir grup rahibe "hemşire ve hastabakıcı" olarak tanıtıldıklarında, rahibelerin aşırı "sevgi"sinden dolayı hastaların durumu daha da kötüye gitmeye başladı. Hastalar yerlerinden kalkma zahmetinde dahi bulunmaksızın bizzat rahibeler tarafından kendi yataklarında elle beslenme yolunu seçtiler. Farklı ortamlarda farklı rolleri yerine getirmek için gerekli olan en etkili sosyal hünerlerle ilgili araştırmalar değişik ortamlarda nelerin yapılması gerektiğine ilişkin detaylı bilgiler ortaya koymuştur. (Argyle ve diğeri, 1981 a, b) Tıpkı başarılı bir doktorun tıbbi hünerlere, başarılı hemşire, öğretmen ve ebeveynlerin sosyal hüner ve kabiliyetlere ihtiyacı olduğu gibi komşusunu sevmeye çalışan her insanın da sevme yeteneğine ihtiyacı vardır. Pekala böyle bir durumda müspet bir dini tutum nasıl bir farklılık meydana getirir? Sosyal ilişkilerin söz konusu olduğu böyle durumlarda olumlu bir dini tutum, başkalarının iyiliğini düşünmeye yönelik ilgiyi güçlendirebilir veya faydeli olan yetenekleri kullanarak

insanların (olumlu yönde) daha çok gayret sarf etmelerine yardımcı olabilir. “Toplumsal destek” (social support) üzerine yapılan birçok araştırma, müspet bir dini tutumun sağlık, mutluluk, ruh sağlığı ve ömrün uzunluğu bakımından fevkalade yararları olduğunu ortaya koymuştur. (Lynch, 1979) Bu tür bir toplumsal destek “sevgi”ye benzer olup somut yardım, duygusal destek, problemleri dinleme, tavsiyede bulunma ve diğer insanları sosyal çevreyle bütünleştirme gibi temel unsurlardan oluşur. (Gottlieb, 1981)

Kimlik Kazanma (Identity achievement)

Marcia ve meslektaşlarının Erik Erikson geleneğine bağlı olarak sürdürdükleri yeni araştırmalara göre (Bourne, 1978) Kuzey Amerika’daki genç insanlar kişisel kimlik duygusu kazanabilmek için çoğunlukla mücadele etmek zorunda kalıyorlar. Kişisel kimlik duygusu kazanabilme çabasının, bir meslek secme ve cinsiyet karşısında tutum belirleme gibi çeşitli unsurları vardır. Değişik araştırma sonuçlarından hareketle, kimlik sisteminin diğer yönleri hakkında tahminde bulunmayı sağlamaları bakımından, din hakkındaki müsbet kararların merkezi önemi haiz oldukları anlaşılmıştır. (Slugoski ve diğerleri, 1984) Araştırma verilerinin ortaya koyduğu bir başka sonuç ise 20’li yaşlara kadar süren uzun kimlik oluşumu sürecinin müreffeh toplumlardaki gençler için bir imtiyaz olduğudur. 16 veya daha erken yaşlarda çalışmaya başlamak zorunda kalanlar, kimliklerini bulma konusunda muhtemelen daha az zorluklarla karşılaşmaktadır. Araştırma sonuçlarının ortaya koyduğu bu durum, toplumun orta-sınıfı arasında çok yaygın olan yeni dini hareketler, EST gibi mücadele grupları ve diğer terapi gruplarına katılmaya gösterilen ilgi ve eğilimi açıklamaya yardımcı olabilir. Öyle görünüyor ki günümüzde, dini bir bakış açısı kazanma veya en azından dünya hakkında tutarlı bir görüş edinme, modern dünyadaki birçok genç insanın olgunlaşmasının önemli bir parçasıdır.

Dini İnancın Davranış Üzerine Etkileri

(The effects of religion on behaviour)

Dindar ve dindar olmayan insanlar arasındaki ahlak, ahlaki yargı ve benzeri konulardaki farklılıkları belirlemek amacı ile dinin, dini olmayan davranışlar üzerindeki etkilerini tespit etmeye yönelik birçok araştırma yapılmıştır. Bu araştırma sonuçlarına göre dindar olan insanlar bazı alanlarda dindar olmayanlara oranla

daha iyi bir davranış biçimi sergilemektedir. Dindar olanlar yabancılara karşı daha yardımsever, hayır kurumlarına karşı daha cömert olup, kibarlık ve dürüstlükleriyle bilinirler. (Argyle ve Beit-Hallahmi, 1975; Batson ve Ventis, 1982) Öte yandan çok titiz bir şekilde dinlerine bağlı olmadıkları sürece, bu kişilerin daha fazla ırki önyargıya sahip oldukları gözlenmiştir. Buna ilaveten suçlular, işsizler ve evli olmayan annelere karşı pek hoşgörülü bir tutum içinde olmadıkları tespit edilmiştir. Dindarların bu olumsuz tutumları gruplar arası süreçler çerçevesinde büyük ölçüde anlaşılabilir olmakla birlikte, dini inancın bu alanlarda etkisiz olduğu izlenimini vermektedir. Bir grubun üyeleri kendi haysiyet ve öz-saygılarını korumak için bir taraftan kendi gruplarının iyi yönlerini vurgularken, diğer yandan birtakım söylenti ve öykülere dayanarak muhalif grup üyelerinin başarısızlıklarını abartma eğilimi gösterirler. (Tajfel, 1981) Bu nedenle iyi bir hayat sürdürmeye çalışanların kendilerini doğal olarak iyi bir hayat sürdürmeyenlerle mukayese etmeleri beklenebilir. Ne varki bu durum Hıristiyan dünyasında, Hıristiyanlık ahlaki ile çelişen bir davranış biçiminin sergilenmesine neden olmaktadır.

Dinin özellikle geçmişte, insanların hayatında en çok etkili olduğu alanlardan başta geleni cinsel davranışlardır. Katolik kilisesi, Katoliklerin çoğu uymamalarına rağmen, günümüzde dahi her türlü yapay doğum kontrol aracının kullanımını yasaklıyor. Katolik kilisesinin bu yasağı evli (ve evli olmayan) Katoliklerin cinsel hayatları ve suçluluk duygularına (kapılmaları) üzerinde etkili olmuştur. (Westoff ve Ryder, 1971)

Dinin, cemaat üyelerinin sağlık ve mutlulukları üzerinde de etkileri vardır. Dindar olanlar arasında boşanma oranı daha azdır ve bu kişiler evliliklerini daha iyi sürdürdüklerini iddia etmektedirler. (Chesser, 1956) Eğer bu veriler gerçekten doğru ise evli çiftlerin evliliklerinde ısrar etmeleri ve sebat göstermeleri için yapılacak baskılar olumlu sonuçlar doğuracaktır. Dindar kişilerin daha az sigara, içki içtikleri ve gayr-ı meşru cinsel ilişkilerden daha çok kaçındıkları için dindar olmayanlara oranla kısmen ya da tamamen daha sağlıklı oldukları gözlenmiştir. (Comstock ve Patridge, 1972) Dindarlar arasındaki intihar etme oranı dindar olmayanlara göre % 50 daha az olup dindarlarda rastlanılan ruh hastalıkları oranı, dindar olmayanlara göre daha düşük bulunmuştur. Özellikle yalnız veya dul olan dindar yaşlılar, sağlık ve uyum bakımından dikkate değer olumlu özellikler göstermiştir. Moberg ve Taves (1965) bu bağlamda toplumsal desteğin çok önemli bir faktör olduğu görüşündedir.

Dini İnancın Kaynağına İlişkin Psikolojik Teoriler

Ölüm Korkusu (Fear of death)

Dini inancın kaynağı hakkındaki geleneksel teorilerden birisi olan ölüm korkusu hala savunulan görüşlerden biri olmaya devam ediyor. Ölümcül hastalarla ilgili araştırmalar, inananların inanmayanlardan daha az kaygılı olduklarını (Hinton, 1972) ve birçok yaşlı insanın, ölümü müsbet bir tutum içinde beklediğini göstermiştir. (Swenson, 1961) Ölümcül hastalar ve yaşlılar için dini inancın ciddi bir unsur olduğunu, şiir ve metafordan daha önemli bir anlam ifade ettiğini göstermesi bakımından bu bulgular konuyla ilgili en önemli araştırma verileri durumundadır. Birçokları cehennem için bir yer olmadığı düşüncesini taşımakla beraber çok sayıda insanın cehennem var olduğuna - %17 İngiltere, %65 ABD - inanmaları şaşırtıcıdır. (Argyle ve Beit-Hallahmi, 1975) Cehennem varlığına inanma oranının bu derece yaygın oluşu popüler bir "adil dünya" inancının veya ağır suçluluk duygusu ve buna bağlı olarak cezalandırılma arzusunun izlerini taşır. Geçmişte cehennem fikri Hristiyan inancının önemli bir ilkesi olmuş ve kurallara itaat etmeyi teşvik edecek şekilde ciddi bir rol oynamıştır.

Cinsel Dürtüleri Bastırma ve Yüceltme Davranışı (Sexual repression and sublimation)

Dini davranışın, bir anlamda cinselliğin yüceltilmesinden ibaret olduğu sık sık öne sürülen teorilerden biridir. Bazı araştırma bulguları, en azından Hristiyan ülkeler için geçerli olmak üzere, bu görüşü destekler niteliktedir. Örneğin evli olsalar dahi dindar kişilerin cinsellikle daha az ilgilendikleri tespit edilmiştir. (Kinsey, 1948, 1953) Eğer dindarlıkla cinsel faaliyette bulunma arasında nedensel bir ilişki olsaydı "cinsel devrimlerin" dini davranışlarda bir azalmaya sebep olması gerekirdi. Halbuki, Hristiyan ülkelerdeki Kilise üyeliği oranındaki husus birdenbire olmamış, uzun bir zaman dilimi içinde Klise üyeliğinde yavaş yavaş bir gerileme gözlenmiştir. İngiltere'deki nonconformist kiliseler gerilerken Katolik kiliselerde hemen hemen bir gerileme gözlenmemiş ve bu süreç içerisinde mezhep ve kültür hareketlerine karşı büyük bir ilgi uyanmıştır. Kısmen cinsellikle ilgili olan 19.yy ilk ihtida örüntülerinin yerini muhtemelen başka dini davranış şekilleri almıştır.

Gerçeğin Toplumsal İnşası (Social construction of reality)

Bazı sosyologlara göre din, gerçeğin sosyal terkininin, toplumsal süreçlerin

bir parçasıdır veya bir grubun paylaştığı dünyaya bakış açısı biçimidir. (Berger ve Luckmann, 1963) Dünyayı kim yarattı? Niçin bu dünyadayız? Hayatın anlamı nedir? sorularına cevap arayanlar ne sadece gençlerdir ne de bu sorulara yalnız başına tek bir bilim dalının doyurucu cevap vermesi mümkündür. Zeki, düşünen ve iyi eğitim görmüş kişilerin dindarlık eğilimlerinin daha az olduğunu da söyleyemeyiz. Bunun da ötesinde doktorlar tıbbi uygulamalarla ilgili tıp ahlakı konusunda sık sık problemlerle karşılaşmaktalar ve bu problemlere sadece medikal çerçeveden hareketle çözümler bulunamamaktadır. Aynı çıkmaz diğer bilim dalları için de söz konusudur. İşte dini dünya görüşünün fonksiyonlarından biri de, bu tür problemlerle uğraşmak ve çözümler bulmaktır.

Dini Tecrübe Teorileri (Theories of religious experience)

Bazı araştırma sonuçlarına göre, en azından dindar insanlarda ve dini unsurların belirgin şekilde hissedildiği dini bir ortamda mescaline ve LSD (Lysergic acid diethylamide-birtür suni halusinojen madde) gibi ilaçlar dini tecrübelerin sergilenmesine neden olmaktadır. Bu iddia Schachter'ın (1959) iki unsurlu (two-factor) duygu teorisi ile uyum halindedir. Schachter'in teorisine göre belirli duygular, fizyolojik uyarılma ve bu duyguların muayyen duygular olarak yorumlanmasına kapı aralayan uygun idraklerin (cognitions) ürünüdür. Bu teoriye yöneltilen eleştirilerden biri, farklı duygulara farklı fizyolojik durumların eşlik ettiği düşüncesidir. (Leventhal, 1980) Ayrıca bilinmektedir ki, (bütün fizyolojik uyarılma durumları değil) sadece belirli fizyolojik uyarılma durumları dini tecrübelerin sergilenmesine neden olabilir. Psilocybin ilacı verilmiş İlahiyat öğrencilerinin Good Friday (Paskalya yortusundan önceki Cuma) günü yaptıkları meditasyonu konu edinen Pankhe'nin araştırması (1966) muayyen fizyolojik uyarılma ve buna eşlik eden idrak kaynaşmasının iyi bir örneğini teşkil eder.

İlaç kullanmanın neden olduğu dini tecrübelerle ilaç kullanımının etkisi altında kalınmadan yaşanan dini tecrübelerin (İngiltere %36, Hay, 1981) arasındaki ilişki nedir? sorusuna gelince; bu tecrübeleri yaşadığını iddia edenlerden çok azı, LSD'nin etkisiyle beden kimyasında değişiklik meydana gelmiş olanlara benzer şizofrenler grubundandır. Tecrübelerin bazıları ise aç kalmanın neticesinde yaşanmış olabilir. Bütün bunlara rağmen yukarıdaki soru geleceğin araştırmacılarının cevap araması gereken bir sorudur.

İlaç kullanılarak yapılan tecrübi araştırmaların atıfta bulunma süreçlerini de (attribution processes) ihtiva ettiği ve bazı olağan dışı olaylara, aralarındaki birtakım

benzerliklerden hareketle dini özellikler atfedildiği durumların olabileceği tespit edilmiştir. Çeşitli durumlarda bazı olaylara dini özellikler atfedildiği ve bu olaylara dini bir nitelik yüklediği durumlar olabilir. Mesela insanların, hastalığı Tanrı'nın bir cezalandırması olarak algılamaları veya hastalığın tedavisinin Tanrı'ya bağlı olduğuna inanmaları gibi durumlarda bu olaylara dini niteliklerin atfedildiği gözlenebilir. Hatta bazı insanlar, verdikleri kararlara Tanrı'nın kendilerine yol göstermesi neticesinde ulaştıklarına inanırlar.

Jaynes'in (1976) dini tecrübeleri açıklama biçimi, Schachter'rin yukarıda zikrettiğimiz dini tecrübe teorisinden oldukça farklıdır. Jaynes'e göre Homer döneminde yaşayan Yunanlılar ve Eski Ahd'in ilk dönemlerinde yaşayan Yahudilerin iki unsurlu/bölümlü bir zihin biçimi vardı (bicameral mind). Jaynes, beynin sağ yarı-küresinin, sol yarı-küresinin Tanrı'lardan gelen mesaj olarak yorumladığı işitmeye bağlı yanılsamalardan sorumlu olabileceği görüşündedir. Bu tür mesajlar almak, yani Tanrısal/ilahi sesler işitme iddiası günümüzde daha nadir olup, çoğunlukla şizofrenik hastalar ve belirli türden dindarlığı olanlarla sınırlıdır. Jaynes'in iddiasına göre, belirtilen eski dönemlerde yaşayan Yunanlı ve Yahudilerin sahip olduğu "bicameral mind" in değişik Tanrıların değişik şeyler söylediklerini keşfetme yeteneği, artan ticaret faaliyetleri ve genişleyen insan ilişkileri neticesinde MÖ.2000-1000 yıllarında hasara uğramış ve özelliğini kaybetmiştir. Ayrıca yazının gelişimi de deruni seslerin sahip olduğu otoritenin zayıflamasına neden olmuştur. Bu teoriye göre günümüzdeki dini tecrübe eski geleneklerin bir kalıntısı veya bilinçliliğin şekilleri olarak yorumlanabilir.

Din Psikolojisinin Yeni Konuları

Yeni Kült Hareketleri (New cults)

Protestan mezhepleri hakkında yapılan ilk araştırmalara göre bu mezhepler, esas itibariyle işçi sınıfına mensup insanlara, azınlık ırklara mensup grup üyelerine hitap ediyordu. Protestanlığı kabul edenler arasında kadınların oranı bir hayli fazla idi. Bu dini hareketler daha iyi müesseseseleşmeye ve orta sınıftan daha çok üye kazanmaya başlayınca yeni kült hareketlerinin ortaya çıktığı görülmeye başlandı. Yeni kült hareketlerinden bazıları ya tamamen Hıristiyanlıktan ya da Jesus People ve Moonie'ler gibi kısmen Hıristiyanlıktan kaynaklanmakta idi. Transendental meditasyon ve Rasnes gibi diğer bazı kült hareketlerinin kaynaklarını ise Hinduizm'de bulmak mümkündür. EST ve Exegesis gibi Colifornia'da ortaya çıkan kült hareketleri ise aslında terapi amacını ön planda tutan hareketlerdir.

İlk protestan ihya hareketleri yaygın bir şekilde ateşli vaazlar verme faaliyetiyle meşgul olmuş ve doğal olarak sadece gençlerle sınırlı olmayan ihtida olaylarının yaşanmasına yol açmıştır. Yani kültler farklı bir gruba hitab ediyordu. Bu hareketlere katılanlar genellikle orta-sınıf mensubu yirmi yaşlarındaki kız ve erkeklerden oluşuyordu. Yeni kült hareketlerinden bazıları ise özellikle toplumdan kopmuş ve yabancılaşmış, uyuşturucu kullanan genç insanların dikkat ve beğenisini kazanmayı amaç edinmişti. Daha önceki dini mezhepler evlilik öncesi cinsel ilişkileri yasaklayarak bu tür ilişkilerde bulunanların suçluluk duygusuna kapılmalarına neden olmaktaydı. Halbuki yeni kült hareketlerinden bazıları cinsel ilişkilere getirilen sınırları tamamen ortadan kaldırıyordu. Geleneksel dini mezhepler çoğunlukla hareketli ve vecde dönüştürülen toplantı ve ayinler düzenlerken, yeni kültler, meditasyon ve grup terapisi yolunu seçmişti. Eski mezheplerin üyeleri birbirlerine çok sıkı bir şekilde bağlıydı ve bunlar üyelerinden aşırı derecede sadakat göstermelerini beklerken, yeni dini gruplardan bazılarının daha elastiki bir çerçeve çizdiğini ve üyelerinden en az düzeyde bağlılık beklediğini görüyoruz. (Bu nedenle) bazı gözlemciler yeni kült hareketlerini günlük hayatla ancak çok az düzeyde ilişkisi bulunan bir tüketim maddesi (consumer item) olarak değerlendirmektedir. Bazılarına göre ise bu hareketler, aksayan sosyal hayat ve modern toplumlardaki çatışan değerlerle karşı karşıya gelen insanlara problemlerini çözmede yardımcı olmaktadır. Yeni kült hareketlerine katılanların çoğunun ihtiyaçları psikiyatrinin alanına girsin veya girsin, yeni kültler üyelerine bir kimlik duygusu kazandırdığı ve onlarda hayatın bir amacı olduğu hissini uyandırma rolü oynadığı için, bu ihtiyaçlar ciddi bir şekilde ve etraflıca araştırılmalıdır. (Robbins ve Anthony, 1979)

Dini İnancın Mahiyeti (The nature of religious belief)

Eski dünyada dini inançlar, fiziki dünyadaki inançlar gibi görülürdü. Cennet ve cehennem mutlak mekanlar olarak kabul edilir ve Tanrı'nın, baba imajının bir yansıması olduğuna inanılırdı. Günümüzde ise Wittgenstein gibi filozofların etkisiyle Batı'da eğitim görmüş insanlar, doğrudan ya da dolaylı olarak doğrulanabilir olan fiziki dünyaya ilişkin ifade ve önermeler ile, bu şekilde doğrulanabilir olmayan, fakat otorite ve konsensusa dayanan dini ifade ve önermeler arasında kesin bir ayırım yapmaktadır. Thouless (1935) dini inançlarla, olaylara ve gerçeklere dayalı olan inançların farklı biçimlerde fonksiyonda bulunduğunu göstermekle beraber su soru hala sorulabilir: Dini önerme/ifade ve inançlar psikolojik bakımdan ne ifade eder? Bazılarına göre her ne kadar dini düşünce ve inançlar mutlak fikir ve

idraker ihtiva ediyor ise de bunlar aslında davranış planlarıdır. Bazılarına göre ise dini inançlar mecaz ve kıyaslardan ibarettir veya bir çeşit şiirdir. (Fyre, 1982) Teologlardan bir kısmı dini, mitolojik unsurlarından arındırdılar (demythologized) ve böylece “Tanrıya inanıyorum” ifadesi “kainat karşısında genellikle olumlu ve iyimser bir tutum içindeyim” şeklinde ifade edilebilecek bir anlama büründü. Bununla birlikte dini, yukardaki cümlede ifade edildiğinden daha çok ciddiye alan, lâfzı anlamda cehennemden korkan veya kendisini kutsal yardıma bağımlı hissedен insanların varlığını kolayca görmek mümkündür. Bu tür dini inançlar, varoluş hakkında köklü değerleri ihtiva ediyor ve davranışları kontrol etme gücüne sahip görünüyor.

Dini İletişimin Mahiyeti

(The nature of religious communication)

Dini düşünce ve inancın ifade edilmesinde sözlü olmayan (non-verbal) iletişimin önemli bir rol oynadığına işaret etmiştik. Dini inancın sözlü olmayan bir tarzda ifade edilmesi sürecinde, birtakım özel duygular bu süreç içerisinde yer alabilir. Sözlerle birleştiğinde, sözlü olmayan işaret ve sembollerin ne kadar etkili bir gücü olduğunu da gördük. Bununla birlikte dini dil, fiziki dünyayı anlatmak için kullanılan dilden daha farklı bir kullanım özelliği kazanmıştır. Farrer'in de (1958) savunduğu gibi dini dil, çoban ve koyunu veya bir baba ve dik başlı oğlu gibi (anlatımları olan) zor imgeleri ihtiva eder. Dini dil umumiyetle mesel, mecaz ve kıyas yoluyla ifade edilme imkanı bulur. Yukarıda dini inancın sadece bir grup metafordan ibaret olmadığını belirttik, belki de dinin daha geniş anlamı bu metafor ve mesajlara eşlik eden sözlü olmayan ancak şartlara bağlı olan etkili işaretlerle anlatılmaktadır. Dini dilin bir başka unsurunu sıradan kelimelerle ifade edilebilen dini nasihatler ve iyi bir hayat düzeni kurmak için gerekli olan kurallarda bulmak mümkündür. Dini dilin kendisine mahsus olan formu kazanmasının bir nedeni, özellikle oluşum döneminde maddi dünyaya mahsus kelimeleri seçmesi ve fiziki alana mahsus bu günlük dil hazinesini oluşturan kelimelerin, transendantal dini olaylara da açıklık getirmesi beklentisidir.

İndirgemeciliğin Sınırları (The limits of reductionism)

Din psikolojisi alanındaki yeni araştırmaların çoğu, dini fenomenlerin diğer sosyal davranış alanlarına mahsus süreçlerle aynı şekilde açıklanabileceği

varsayımına dayanarak indirgemeci bir bakış açısının (reductionist) etkisinde kalmıştır. Din psikolojisinin kurucuları aslında böyle bir bakış açısına sahip değildi. Örneğin William James ve Carl Gustav Jung'un her ikisi de (indirgemeci yaklaşımın dışarda bıraktığı) manevi bir gerçekliğin konuya dahil olduğu varsayımını benimseyordu. Diğer yandan indirgemeci bakış açısı ile hareket eden psikologlar, matematiksel bulgular veya kimyasal formüller için indirgemeci bir yaklaşımı benimsemiyorlardı. Çünkü matematiksel gerçek psikolojik bir tahlilin konusu değildi. Bir başka ifadeyle, inceledikleri konunun geçerliliğinden şüphe eden veya sorgulayan matematikçilerin veya kimyacıların psikolojisi yoktur. Ancak musiki, edebiyat ve sanatlar söz konusu olunca psikologların daha dikkatli ve tedbirli davrandıklarını görüyoruz. Psikologlar, estetik tecrübelerin nasıl oluştuğunu kısmen açıklayabilecekleri inancındadırlar.

Musiki öğrencileri fizik dersleri alır. Bu derslerin amacı öğrencilere müziğin saçma olduğunu değil, ses fiziği ve akustik bilgisinin öğrenciler tarafından daha iyi anlaşılmasını sağlamaktır. Zaten böyle bir fizik eğitimi iyi müzik-kötü müzik ayırımı yapmaz ve böyle bir yargıda bulunma iddiasında da değildir. Çünkü müziğin niteliği hakkında yargıda bulunmak özel bir estetik duygusuna ve müzik hakkında hassas bir uzmanlığa sahip olmayı gerektirir. Benzer şekilde, güzel güller yetiştirmek için hangi gübrelere kullanılması gerektiğini bilen bahçıvanların bu bilgisi, güllerin güzelliğini küçümseme veya örtbas etme gibi bir anlama gelmez. Eğer psikoloji özellikle dini davranışla ilgili açıklamalarını, bu davranışların nasıl oluştuğunu ve ne şekilde daha etkili biçimde üretilebileceğini göstermek için kullanma durumunda ise yukarıda zikredilen örnekler, din psikolojisi için daha az indirgemeci olan bir araştırma modelinin bulunmasını gündeme getirir. Dini bilgi ve uzmanlık alanları, basit bir şekilde matematik ve fiziğin kurallarına itaat eden musikiye kıyasla psikolojik açıklamalara daha ziyade indirgenebilir bir özellik taşımaz.

Psikolojinin dinden öğrenebileceği bir şeyler var mıdır?

Bilhassa geçmiş yıllarda, çoğunlukla dinin psikolojiden öğrenebileceği birçok şeylerin olduğu varsayılmıştır. Acaba bunun tam zıddına bir süreçten yani psikolojinin dinden öğrenebileceği şeylerin bulunduğu varsayımından söz edilebilir mi? Bu varsayımlar bir tarafa, din ve psikolojinin her ikisi de hemen hemen aynı amaca yönelik fonksiyonlar icra eder. Din de psikoloji de insana yol gösterme ve hayatında ona kılavuzluk etme gayretinde olmakla beraber çok sayıda insan, psikolojiden ziyade dinin kendilerine sunduğu çözüm yollarını kabullenmiştir. Dinin

ihtiva ettiği düşünce ve davranış şekillerinin daha geniş bir insan kitlesine hitap etme gücü vardır. Bu anlamda dini düşünce ve davranışlar, insanın tabiatı hakkında birtakım gerçekleri simgelemektedir. Dinde derinleşmiş olanlar, dini liderler ve maneviyat dünyasının kılavuzları, psikologların da bilmeleri gereken özel bir uzmanlık ve bilgi çeşidine ve sahip olabilirler. Bunu açıklığa kavuşturmak ise din psikolojisi araştırmacılarına düşen bir başka görevdir.

Kaynakça

- Argyle, M. (1975) *Bodily Communication*, London: Methuen
- Argyle, M. (ed.) (1981a) *Social Skills and Health*, London: Methuen
- Argyle, M. (ed.) (1981b) *Social Skills and Work*, London: Methuen
- Argyle, M. ve Beit-Hallahmi, B. (1975) *The Social Psychology of Religion*, London: Routledge and Kegan Paul
- Argyle, M., Furnham, A. ve Graham, J. A. (1981) *Social Situations*, Cambridge: Cambridge University Press
- Batson, C. D. ve Wentis, W. L. (1982) *The Religious Experience: A Social-psychological Perspective*, New York: Oxford University Press
- Berger, P. L. ve Luckmann, T. (1963) "Sociology of Religion and Sociology of Knowledge", *Sociology and Social Research*, 47, sh. 417-427
- Bourne, E. (1978) "The Research on Ego Identity - A Review", *Journal of Youth and Adolescence*, 7, sh. 22351 ve 371-391
- Brown, L. B. ve Forgas, J. P. (1980) "The Structure of Religion: A Multi-dimensional Scaling of Informal Elements", *Journal for the Scientific Study of Religion*, 19, sh. 423-431
- Chesser, E. (1972) *The Sexual, Marital, and Family Relationships of the English Woman*, London: Hutchinson
- Comstock, G. W. ve Partridge, K. B. (1972) "Church Attendance and Health" *Journal of Chronic Diseases*, 25, sh. 665-672
- Farrer, A., (1958) *A Galas of Vision*, London: Dacre
- Fransella, F. ve Bannister, D. (1977) *A Manual for Repertory Grid Technique*, London: Academic Press
- Freye, N. (1982) *The Great Code: The Bible and Literature*, London: Routledge and Kegan Paul
- Godin, A. ve Hallez, M (1964) "Parental Images and Divine Paternity" A. Godin (ed.) *From Religious Experience to Religious Attitude* içinde, Brussels: Lumen Vitae
- Gorer, G. (1955) *Exploring English Caharacter*, London: Cresset
- Gootlieb, B. (ed.) (1981) *Social Networks and Social Support in Community Mental Health*, New York: Sage
- Hay, D. (1981) *The Journey Within*, Harmondsworth: Penguin
- Hinton, J. (1972) *Dying*, Harmondsworth: Penguin
- I.T. A. (1970) *Religion in Britain and Northern Ireland*, London: ITA

- Jaynes, J. (1976) *The Origin of Consciousness in the Breakdown of the Bicameral Mind*, Boston: Houghton Mifflin Co.
- Kinsey, A., Pomeroy, W. B. and Martin, C. E. (1948) *Sexual Behavior in Human Male*, London: Saunders
- Kinsey, A. C. ve diğerleri (1953) *Sexual Behavior in Human Female*, London: Saunders
- Linger, S. K. (1953) *Feeling and Form*, London: Routledge and Kegan Paul
- Leventhal, H. (1980) "Toward a Comprehensive Theory of Emotion", *Advances in Experimental Social Psychology*, 13, sh. 140-247
- Lynch, J. J. (1979) *The Broken Heart*, New York: Basic Books
- Maccoby, E. E. (ed.) (1966) *The Development of Sex Differences*, Stanford: Stanford University Press
- Moberg, D. O. ve Taves, M. J. "Church Participation and Adjustment in Old Age", A. M. Rose ve W. A. Peterson (eds.) *Older People and Their Social World* içinde, Philadelphia: F. A. Davis
- Osgood, C. E. Suci, G. J. ve Tannenbaum, P. H. (1957) *The Measurement of Meaning*, Urbana: Illinois University Press
- Pahnke, W. N. (1965) "Drugs and Mysticism", *International Journal of Parapsychology*, 8, sh. 295-314
- Robbins, T. ve Anthony, T. (1979) "The Sociology of Contemporary Religious Movements", *Annual Review of Sociology*, 5, sh. 75-89
- Rosenthal, R. ve diğerleri (1980) *Skill in Nonverbal Communication: Individual Differences*, Cambridge: Oelgshlager
- Schachter, S. (1959) "The Interaction of Cognitive and Physiological Determinant of Emotional States", *Advances in Experimental Social Psychology*, 1, sh. 49-80
- Slugoski, B. R., Marcia, J. E. ve Kooman, R. F. "Cognitive and Interactional Characteristics of Ego Identity Statutes in College Males", *Journal of Personality and Social Psychology*, 47, sh. 646-661.
- Swenson, W. M. (1961) "Attitudes Toward Death in an Aged Population", *Journal of Gerontology*, 16, sh. 49-52
- Tajfel, H. (1981) *Human Groups and Social Categories*, Cambridge: Cambridge University Press
- Thouless, R. H. (1935) "Tendency Toward Certainty in Religious Belief", *British Journal of Psychology*, 26, 16-31
- Todd, N. (1977) *Religious Belief and Personal Construct Theory*, Doktora Tezi, Nottingham University
- Ullman, C. (1982) "Cognitive and Emotional Antecedents of religious Conversion", *Journal of Personality and Social Psychology*, 43, sh. 183-192
- Westoff, C. F. ve Ryder, N. B. (1971) *Reproduction in the United States*, Princeton: Princeton University Press